

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 4.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2015

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Világi énekek Sztankovits János győri püspök hagyatékában

Az 1968. évi Győregyházmegyei Almanach szerint Sztankovits János győri püspök „szívesen látta otthonában a tudós- és művészembereket és a művészet pártolására Győrött kezdeményezéseket tett. Értette és szerette a zenét is. Fáy Istvánnal együtt »Régi Magyar Zene Gyöngyei« címen népdalokat gyűjtött össze. Ezeket tanulmányozta Győrött Liszt Ferenc, mikor 1840. január 16-án győri hangversenye alkalmából a püspöknél látogatást tett, Vörösmarty hatására ugyanis eredeti magyar szellemű zeneművek ihletéséhez használta fel a gyűjteményt.”¹ Sztankovits és Fáy közös munkájáról a *Magyar katolikus lexikon* is megemlékezett: „Fáy Istvánnal népdalokat gyűjtött.”²

Bár a győri egyházmegye hatvanhatodik püspökéről napjainkig nem készült részletes biográfia, a munkásságát elemző rövidebb írások mindegyike kiemeli Sztankovits zeneszeretét, zenei műveltségét és mecénási tevékenységét.³ Az utána, illetve vele kapcsolatban hátramaradt iratok is egyértelműen tanúskodnak erről,⁴ a Fáyval végzett közös munkájára azonban egyetlen dokumentum sem utal. A püspök hagyatékban ugyanakkor – ha szétszórva és töredékesen is – számos „világi ének” szövege lelhető fel. Éppen a szétszórtság és a megőrződött szövegek száma utal arra, hogy Sztankovits gyűjtötte vagy

* A szerző a tatai Kuny Domokos Múzeum igazgatója.

1 *Győregyházmegyei Almanach: Schematismus Dioecesis Jaurinensis*, kiad. dr. BÁNK József, Győr, Győri Egyházmegyei Hatóság, 1968, 63.

2 *Magyar katolikus lexikon*, XIII, szerk. DIÓS István, VICZIÁN János, Bp., Szent István Társulat, 2008, 488–489.

3 BEDY Vince, *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr, 1937, 110, 265; Uő, *A győri székeskáptalan története*, Győr, 1938, 473–474; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIII, Bp., MTA, 1909, 1121–1122; BÁRDOS Kornél, *Győr zenéje a 17–18. században*, Bp., Akadémiai, 1980, 100.

4 A Győri Egyházmegyei Levéltár Zenei Archívumában számos Sztankovits által megrendelt, megvásárolt, ill. neki dedikált zenemű kottája található. Püspöki beiktatására írta Richter Antal *Ecce Sacerdos etc. zur feyerlichen Gnaden den hochwürdigsten Herrn Herrn Johann von Stankovits als Bischof zu Raab* c. művét. Neki dedikálta Egry János *Offertoriumát*, s Sztankovits névnapjára készült Adler György *Cantate in Musik gesetzt und dem hochwürdigsten Herrn Herrn Johann von Sztankovits Domherrn zu Raab etc. zur hohen Namensfeyer gewidmet* c. darabja.

gyűjtette a XIX. században még ismert vagy közszájon forgó világi énekszövegeket is.⁵

Az alábbiakban a Sztankovits iratai⁶ között, két füzetben és öt különálló lapon lejegyzett tizenöt magyar nyelvű ének szövegét közöljük, a kéziratok eredeti helyesírásával. Csupán a teljesen egyértelmű ligatúrákat oldottuk fel.

A nyolclapos, nyolcadrét hajtogatott ívből összeállított füzetben négy latin és öt magyar nyelvű verset jegyeztek le egyazon kézzel. A füzet élén álló barokk halottas ének, a *Horrenda mors* nyolc versszakát követően a magyar szövegek egy népszerű XVIII. századi rang- és státuscsúfolóval kezdődnek. Címjegyelésként a lejegyző egyszerűen a *Világi éneket* adja. E vers egykori elterjedésére jellemző, hogy Erdélyi János is felvette népdalgyűjteményébe.⁷ Ismertségét és viszonylag pontos szövegű hagyományozódásának bizonyosan segítette ponyvára kerülése is.⁸ A Sztankovits-gyűjteményben megőrződött szöveg szinte teljes egészében megegyezik a *Dugonics András-énekeskönyv* (1760) 11b levelén olvashatóval.⁹

Világi Ének.

1.
Nem vagyok én paraszt ember,
reám úgy nézzetek
Familiam, nemzetemre
bár figyelmezzetek
Bizonyos Atyám volt
Kirül Anyám így szóllt,
hogy az fagyban aratáskor megholt.

5 Sztankovits hagyatékában számos egyházi ének kézírata is megtalálható; a latin énekszövegek mellett számos magyar nyelvű könyörgés és az *Angelus*, „Az Úr Angyala” imádság is. Sztankovits egyetlen, saját kezével írt német nyelvű verse – 1817. július 31-ei datálású, feltehetően saját szerzemény – a Karl Philipp zu Schwarzenberggel való karlsbadi találkozásnak állít emléket.

6 Győri Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár, Sztankovits János iratai. Az anyagra Székely Zoltán hívta fel figyelmemet, aki az egyik füzet szövegeit közölte is: SZÉKELY Zoltán, „Szalomátul vagyon szép illattya”: *Magyar nyelvű énekek Sztankovics János győri püspök irataiból* = „Lehet, hogy hülyeség, de...”: *Az 50 éves Perger Gyulának, szerk. SZÉKELY Zoltán, Győr, 2011, 143–152.*

7 ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák*, [I], Pest, Beimel József, 1846 (Magyar Népköltési Gyűjtemény), 288.

8 *Szép új mulatságos énekek* (é. n.) OSZK PNY 2.959: *A parasztemberről; 2 szerecsennek furcsa históriája* [...] (é. n.) OSZK 803.112, *A parasztemberről*.

9 *Közköltészet I: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; továbbiakban: RMKT XVIII/4), 79. sz.

2.

Eszem iszom törzsőkéből származtak eleim,
ezt mutatták az kortsmákon adóss leveleim
Atyám akár hol járt
a vízben nem tett kárt
Evett, ivott, sok kínálást nem várt.

3.

Ez törzsöknek hogy én vagyok edjik igaz ága
bizonyittya száraz torkom gyakor szomjúsága
ihatnám mindenkor
regvel és éjfélnél
tsak kaphassam mindenkor jó a Bor

4.

Edjik képe czimeremnek a jó káposztás hús
mellybe ha nincs kolbász rakva, a Szívemis már bús
o áldott Káposzta
Paraditsom hozta
Áldott aki kolbással foltozta.

5.

Másodika czimeremnek ama jó Bospoross
ha a sült hús nem borsos is, leg aláb tsak boros
mert Bor nélkül méreg
egye meg a féreg
Annyit használ mint ebnek a fa kéreg

6.

Harmadikát czimeremnek hijják Kaszás lévnek
Eztet mondják a Magyarok leg jobb étellének
Aki aztat fallya
ajakát meg nyallya
Kálvinista Menyországnak vallya.

7.

Nemes Levelem petséttyét ha kívánod tudni,
A viássza (nem akarok én ebben hazudni)
ez fordított kása
mellynek¹⁰ nintsen mássa
Scythiából vagy származása.

8.

Ezt csak jeles és sátoros Űnnepen készítik
de az asztalokat ezzel igen ékesítik
Hasnak jó Baráttya
egy forint az lattya
Salonnátul vagyon szép illattya.

9.

A tékája Levelemnek két Katona béles
Rétessel van ki bélelve, jó vastag és széles
Ó drága armális
bótsós Uraknál is
Könnyen lehetsz evvel Generális.

10.

Addig voltál virágodban romlott M[agyar]. Orsz[ág].
még e házi jó étkektől magad meg nem fosztád
Mihent a Tortáta
Országod meg látta
el fonnyadtál, már mikor álsz lábra?

A füzet második szövegének egy változata *Egy obsitos katonának éneke* címmel az 1809. évi győri kalendáriumban is megjelent.¹¹ E közlés és a nyolc kéziratoss változat¹² mellett számos népköltési gyűjteményben is helyet kapott a hazugságvers egy-egy variánsa. A Sztankovits-gyűjteményben található változat legérdekesebb sajátossága, hogy a szokásos *császár, király ebédje* helyett itt *Rákóczi/Rákóczy* szerepel.¹³

Más.

1.

Jó napot Uraim, ide halgassatok
jó tormás csukával engemet tartsatok
A vagy Budai Bort énnékem hozzatok
Szivem rejtekéből, néktek majd papolok.

11 *Új és ó kalendárium*, Győr, 1809. Ebből közölt részleteket az *Elmét vidító elegy-belegy dolgok rövidebb és hosszabb csípős históriák melyeket a győri magyar kalendárium 1749–1849 éveiből ki-szedeztetett, össze-rendezett s mostan az olvasóknak okulására közrebocsát* SZILÁGYI Ferenc, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 155–158.

12 RMKT XVIII/4, 123. sz.

13 *Vö. uo.*, 123/III. A „Rákóczi ebédje” folklór változata: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*, összeáll. MAKKAI Endre, NAGY Ödön, szerk. BARNÁ GÁBOR, Bp., Magyar Néprajzi Társaság, 1993 (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 20), 77-ben is. (A karácsonyi játék két hazudozó katonája), ill. *Lakodalom*, s. a. r. Kiss Lajos, Bp., Akadémiai, 1995 (A Magyar Népzene Tára, III/A), 414. sz.

2.

Katonáknak élte sok próbákon fordul
néha vígan vagyon, néha könyve tsurdúl;
Tarsolyában néha sok pogátsa fordul:
néha pedig üres a hasa is kordúl.

3.

Midőn én az hadban fő kapitány voltam
Az Temető kertben sok Bodzát le vágтам
Midőn Buda alatt Boczfán nyargalóztam
Czifra paripámon magamat hánytattam.

4.

Még Buda várának hírért sem hallottam
hogy oda mehetnék arrúl gondolkodtam
noha még én akkor világon sem voltam
mégis az hátamra egy tarisznyát vartam

5.

Azt mindjárt meg töltém fényes hold világgal
Téli cseresnyének szagos virágával
Tarka kakasoknak görbe tojássával
Úgy útra indultam egy tarisznya mákkal.

6.

Midőn Rákoczinál én ebédet ettem
hires nevezetes ételeket vettem
az fekete levest kutszával hőrpöltem
Társaimra singel pástétomot mértem.

7.

Az első tál étel volt Bagoly nyerítés
osztáng következet a kemencze nyögés;
csirke orditással, az Bárány kőhögés,
Ezek után bé jött úress szekér zörgés.

8.

A sült helyet pedig volt a fejsze foga,
haromszáz esztendős kereknek agya,
kerék szeggel egygyütt kerék karikája
Az jól meg volt mézelve osztán ökör szarva.

9.

Rákóczy asztaltúl, amidőn fel álla
Egy kerekded tallért a kezemben nyoma,
kitül az erszényem meg korságosúla
úgy meg hánkolódék, valamint egy Bika

10.

Mint jártam Uraim, talán meg mondhatom
Egy zsidót találtam tegnap én az úton
Kérem hogy hol lakik? mondá: setétkúton
jáj rám ugrott róla egy tető az úton.

11.

Nem volt én bennem több soha egy tetőnél
az pediglen meg holt tegnap a fülemnél
de temetésére több jött száz ezernél
a kik meg maradtak az gatyám préménél.

12.

De nem igen nagyok, tsak mint egy botskor
kikbül én meg ölok ezeret is ollykor:
Tiszta az én fejem; elég van tető por,
bizonyosság a kőrmöm, nem kell nékem hajpor.

13.

Bátyám a szakállát vállára vetette
ami kis esze volt zsatskóban kötötte
Zsátskót, hogy zsiros volt, a kutya meg ette
Jaj szegény Bátyámnak oda van az esze.

14.

Eb hazudjon többet, mert már még untatok
jobb ha erszényeteknek száját meg nyittyátok
vagy jó Magyar Borral engem meg kínáltok
Két, három Márjással markom bá dugjátok.

A következő, szintén cím nélkül lejegyzett ének kezdő formulája: „Hoznék elő most egy históriát”. Ez ugyan nem igazíthatja el a vizsgálódót,¹⁴ s a vers tartalma is csak azt mutatja, hogy az az *asszonycsúfolók*, esetleg a *férfipanaszok* típusába sorolható. Gondolatmenetében a Thaly Kálmán által Szentsei György daloskönyvéből idézett 1636-os lakodalmi gajdra hajaz.¹⁵ A három feleségét jellemző férfi története – legalábbis ez a 4×10-es metrumú, átalakult változat – nyilván népszerű és közismert lehetett, hiszen Sztankovits gyűjteményének ez az egyetlen darabja, melynek lejegyzője a 10. versszak utolsó két sorához alternatív változatot is közölt.

14 KATONA Judit, VIGA Gyula, *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996, 140.

15 THALY Kálmán, *Vitézi énekek és elegyes dalok*, II, Pest, Laufer Vilmos, 1864, 31–36. A szövegcsalád kritikai kiadása: *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3), 42. sz.

Más.

1.

Hoznék elő most egy Históriat
ha meg lelhetném annak nótáját
meg beszéllem örömöm napját
de megis várnám torkomnak dijját.

2.

Három Hűtvesem élttemben vala
kikrúl ha szólok tör az nyavolya
Kérjed az Istent, hogy ne juss arra
mert igen drága az Aszszony ára.

3.

Az első tsinos jó gazdaszony volt,
de mindenekben én ellenem volt;
gyakorta engem jól megis koholt
az pad allyais sokszor szoross volt.

4.

Az kenyeretis meg tudta sűtni
Sót el felejtett beléje tenni
keletlen találta mindég hadni [!]
úgy szokott engem szegényt traktálni.

5.

De sokkal jobb volt a másik ennél,
ha nem volt, ő mást nem ett kenyérenél,
egész étszaka el lett pintesnél
regvel haza jött az szép nap fényénél

6.

A házat szépen tisztán tartotta
Jó, ha tíz hétben azt ki kotrodta
vagy tiz holnapban azt ki mázolta
ha edénykáját egyszer meg mosta.

7.

Gusallyát midőn alája tette
az pintes korsót melléje vette
az ágyat előbb eő meg vetette
részezen magát bele vetette.

8.

Az fejkötőjét téstában gyúrta
Töltött dunyháját kortsmára hordtta
hogy ha a vizet föl forralhatta
azt az asztalra hamar föl adta.

9.

Az Harmadikis olly forma vala
ez szintén nappal józan nem vala,
amelly jószágát kortsmára hordtta
onnét tsak hamar azt vissza lopta.

10.

Engem szeretett, mert sokszor meg vert
részegségében házambúl ki vert
Szép intésemért utat mutatott
rajtam mint gazdán sokszor ki adott.¹⁶

11.

Én olly fogadást magamban teszek
hogy soha többé aszszonyt nem veszek
de még valahol egygyet keresek
az kivel tudom hogy jobban élek.

A füzet utolsó magyar nyelvű darabja szinte teljesen megegyezik azzal a szöveggel, amelyet Thaly ugyancsak *Szentsei-daloskönyvre* hivatkozva, de ponyváról közölt.¹⁷ Thaly szerint a XVII. századi „katonadal eleje a Szencsey György daloskönyvéből ki van szakadva; megvan azonban egy régi ponyvairodalmi nyomtatványon, (nemz. muz. kézít. oct. 74. nro. 1.) innét egészítém ki”.¹⁸ A kéziratos füzetbe is feltehetően egy ponyvanyomtatvány másolata került.¹⁹

Más.

1.

Remenség az embert gyakorta táplállya
Istrásló istrázsát reménységért állya:
erős had az várat ugyan azért állya,
hogy pálya futását eöis meg próbállya

2.

Jó regvel a szantó ekéjét forgattya,
fúr, farag, vasait földnek igazittya;
Tavaszi vetését örömmel arattya
az jó reménységért parajját föl szántya.

16 A kézirat eredeti jegyzete: „Szép intésemért üzött kergetett; engem mint gazdát ekképpen tisztelt”

17 THALY, *i. m.*, I, 225–227.

18 *Uo.*, 227.

19 A szövegcsaládról bővebben: *Énekek és versek (1686–1700)*, s. a. r. JANKOVICS József, Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVII/14), 183. sz.

3.

Hol killyebb, hol bellyebb halázgat a halász
távul puskájával kerülget az vadász;
Lépet szed, és tört hány regvel az madarász
reménségért hányha horgait az halász.

4.

Tengeren az Gályák ha el szakadoznak
el oszlott deszkákhoz sokan kapaszkodnak
noha eők szegények szárazot nem látnak
a jó reménségért azokhoz kapdoznak.

5.

Regvel az vitézek ágyokból fölkelnek
Lovat abrakolnak, 's puskákat töltenek
Fegyvert, kardot kötnek, tsatához készülnek
a jó reménségért, tsak elnem repülnek.

6.

Néha a rabokis, vasakat pengetnek
de mind azon által őkis énekelnek
szoros bilintsekből ha regvel föl kelnek
szabadulást őkis Istentül remélnek.

7.

Mondván: talán dolgom holnap jobban lészen
kinek rabja vagyok, kegyelmébe vészen;
vagy régi pajtásom értem sorsot téssen
Szabadulásomra ekképen szert téssen.

8.

Oh boldog szerentse engem is biztassál
Utamra indulván bátorságban tartsál
Jó lovat, paripát, Istenem szolgáltass
ha meg köll halmomis Lelkemnek irlalmazz.

A kisebb füzet nyitó, *Cantio* címmel lejegyzett szöveg egyike a legismertebb magyar közköltészeti alkotásoknak a XVIII. században.²⁰ A nyomtatásban is terjedő, korában közkézen forgó rokokó panaszdal „eredeti” – Thaly által saját gyűjteményéből közölt²¹ – három versszakos változata került elsőként Sztankovits kisebbik füzetének élére.

20 E nagyon kiterjedt szövegcsalád kritikai kiadása: *Közköltészet 3/B: Közkerkölcs és egyéni sors*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15), 121. sz.

21 THALY, *i. m.*, II, 314–315.

Cantio

Felnyitom már bús szívemnek régen bezárt ajtaját;
Ezer tenger habjaiból partra húznám hajóját:
de ha szél kapja vitorlámát,
azonnal rontya szándékomat,
s' távoztattya partomat.

Oh melly sokszor körülnéztem, honnan jönne segítség:
Egy mást érték ohajtásim, honnan jönne könnyebség?
Sok társ van a szép vigasságban,
de kevés a szomorúságban
ki Baráttját segéllye!

Látom immár sokkal könnyebb a tengert elkerülni,
hogy sem kiseded hajótskámmal abban el nem merülni:
Vak voltam hogy az parton álván,
S' é dolgot jól meg nem fontolván,
vesztemre meg indultam.

Mi haszna már evedzömmel habok ellen tsapdosnom?
késő zápor esső után palastomhoz kapdosnom:
Jaj! ha én azt tudhattam volna,
hogy ilyen a világnak zsoldja:
Adta volna Ūr Isten!

A lejegyzésben *Más: de héjányos* címmel szereplő ének tördeletlen első szakasza az *Ő, mely szerencsétlen időre jutottam* kezdetű, ponyván többször megjelent kesergő²² erősen kevert sorú változata. Thaly közlésének alapja szintén egy azóta felbontott ponyvakolligátum egyik darabja volt.²³ Szerepel Jankovich Miklós *Magyar világi énekei* közt is.²⁴ Bándi Péter XIX. századi lejegyzése mellett folklór variánsai több gyűjteményben helyet kaptak.²⁵

A *Régi Magyar Költők Tárában* közzétett öt változathoz képest²⁶ a Sztankovits-gyűjtés valóban hiányos, illetve olybá tűnik, hogy más, azonos ritmusú, s talán

22 *Keservesen kesergő [...] négy ének* (h., é. n.); *A házasulandó legények históriája* (h., é. n.), *Négy szép énekek* (h. n., 1790).

23 THALY, *i. m.*, II, 270–272.

24 *Jankovich Miklós: Magyar világi énekek* (1789–1793), 23b.

25 KÁLMÁNY Lajos, *Alföldi népballadák*, Bp., Akadémiai, 1954, 103; KODÁLY Zoltán, VARGYAS Lajos, *A magyar népzene*, Bp., Zeneműkiadó, 1952, 358. sz.

26 RMKT XVII/14, 185. sz.

dallamú szövegekkel (például az előző vers egyik részletével) kompilált. Így válik e szöveg egészében kivégzés előtti búcsúénekké.²⁷

Más: de héjányos.

Születésem nékem erre a világra
szerencsétlen vala már minden órája!
Oh melly szerencsétlen Üdöre jutottam,
e tsalárd világgal mind eddig játszottam.
Édes Nemzetemtől mennyire jutottam:
Irigyek nyelvére bezeg rea akadtam.
Ládd, melly tsudálatos a Szerelem dolga:
Nints az erős bástya, Eő meg meri hágni!

Tudod én Krisztusom érettem meg haltál,
A Magas Keresztfán értem vért ontottál!
Jaj! Édes méhemnek megfogantatása,
az én életemnek gyászos koporsója:
Kiben belé tészik én bágyadtt testemet...

Amott kerekedik egy fekete felhő
az alatt vagyon egy nagy mély sötét tömlözt:
Abban rabok vannak szabadulást várnak
Istrásák, istrállják, reménség táplállya
Úr Istentől várják szabadulásokat
A szegény rabok vasakat pengetnek.

Anyám, Édes Anyám; édes Asszony szülém
Nyúítsd bé a kezedet a tömlöcz ablakján
hadj vegyek vég-bútsút Asszonyi magadtúl

Isten füzessé meg jóra tanításod:
büntesse meg Isten roszra tanításod!
Mesterem, Mesterem! Én édes Mesterem!
Frissen bannyál velem, és én bágyadtt testemmel:
hogy ne tekingessen két fekete szemem,
hogy megne döbbenyen én dobogó szüvem!
Be kár volna nékem az halálra menni,

27 KÜLLŐS Imola, *Kivégzés előtti búcsúénekek (Latorköltészet és betyárfolklor I.)*, ItK, 96(1992), 616–632. A rabének műfajának XVIII. századi képviselőit lásd: RMKT XVIII/15, 79–91. sz. és jegyzeteik.

Fekete szép hajam szélnek széthordani;
Két piros ortzámat napnak hervasztani,
Fekete két szemem varjúknak ki ázni:
Fejér két lábamon gyepet növeszteni
Tiszta szép gyolts ingem szélnek lobogtatni!

Deákos műveltségű szerzőre vall a következő ének, amely a XVIII. század első felének régies udvarló költészetéből származhat. A kezdősor az *Ó, mely szerencsétlen időre jutottam* kezdetű keserves, vagyis a szomszédos szövegcsalád eredeti kezdetének pozitív travesztiája.

Más Ének.

1.

Szerentsés az óra, mellyben ma fordultam,
midőn személlyeddel egy kevéssé szóltam:
azt véltem Junóval, vagy Venussal szóltam;
piros ajakidat, midőn szólóni láttam.

2.

Ugyanis jól véltem, hogy te vagy Dianna,
kinek kvalitását én szivem ohajtya:
te vagy az a rósa, kit a Nap ujittyta,
ki nyílt szépségével szivem vidamittyta.

3.

Semmi tanult pictor ollyat nem pingálhat,
mint az az Anya szült, melly tégedet hozott;
Talán halhatatlan Nemzetségből fajzott;
vagyis az egekből a földre le szállott.

4.

Nem vagyok jól tudom érdemes előtted,
hogy tsak útzábanis elmennyek előtted:
avagy távúl lévén reám nézzen szemed,
vagy előttem égjen drága szép személlyed.

5.

De mégis itélem, nem vagy olly ridegen,
hogy keménységeddel kitégy a Magneszen:
Azért tsak azt kérem, te kegyelmed térjen;
hogy szivem előtted Audienziát nyerjen.

A kis füzet utolsó darabja egy, már a XVIII. században is széles körben ismert városcsúfoló rövid – csupán öt versszakos – változata. A ma ismeretlen helyen lévő, Kolozsvárott összeírt *Szíveket Újító Bokréta* 35. énekét *Van egy hitvány, tet-*

ves, rongyos vá-vá-város... kezdettel Versényi György 1914-ben,²⁸ majd Hargittay Emil 1983-ban tette közzé.²⁹ A szöveg Sztankovitsénál többnyire jóval hosszabb variánsai³⁰ majd félszáz XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvben, illetve kalendáriumban fellelhetők.³¹

Más Ének.

1.

Van egy rongyos, hegyes völgyes va, va város;
de hogy roszzsak a Lakosi ká, ká,
Kákát, nádat aratni, tüzet abból rakatni.

2.

Terem kívül mezeiben bur, bur, burva:
de benne sok taláztatik kur, kur,
kurjongatni, kergetni, a farkast éjeszteni.

3.

Terem kívül vizeiben hatt, hatt hattyú;
Menyetskéknek az ölében fatt, fatt,
fátyol szitán szitálni, ritka rostán rostálni.

4.

Drága itten tsak egy hitvány ing, ing, ingis;
ki nem hiszi, órra alá fin, fin,
finom arany drága kő, a gyűrűben illendő.

5.

Ez verseket írta meg egy Ba, Ba, Baráth;
ki nem hiszi, kapja fel a sza, sza,
szarvas tag az uraknak – lentse, borsó Barátnak.

Külön lapon marad Sztankovits iratai között Amade László *Élly vígan már kezdetű versének* – pontosabban annak változatának – lejegyzése.³²

28 *Sziveket ujtó bokréta: XVIII. évszázabeli dalgyűjtemény*, kiad. VERSÉNYI György, Bp., MTA, 1914, 83.

29 HARGITTAY Emil, *Hatvanhat csúfos gajd: XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 62. sz.

30 A dunántúli *Herschman István-ék.* (1746–1797) és az erdélyi *Wén József-ék.* (1809–1810) tartalmaz szintén öt versszakos változatot, míg a *Mólnár-*, a *Szeel Imre-*, a *Budai Zsuzsánna-ék.*, ill. a *Miskolci melodiárium*, *Udvardy János népdalgyűjteménye* és Pálóczi Horváth Ádám ennél rövidebb darabokat ad.

31 RMKT XVIII/4, 112. sz.

32 A vers kritikai kiadása: *Amade László versei*, s. a. r. SCHILLER Erzsébet, AJKAY Alinka, Bp., Balassi, 2004 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 7), 207–208.

Bútszó

1.
Vale immár! nem kellesz már:
te voltál híremnek, gyilkosa szívemnek.
vale immár &c.
2.
Találok én, noha szegény;
nálad' sokkal jobbat, sokkal igazabbat.
találok &c.
3.
Szólly mit tettem, 's mit vétettem?
hogy engem így gyalászs, híremben meg alassz.
Szólly &c.
4.
Én pediglen érted éppen,
kész voltam meg halni, véretem ontani.
Én pedig &c.
5.
No iszen várj, álnok madár!
lesz még majd olly napod, hogy ezt meg siratod!
No &c.
6.
Lesszis olly nap, talán holnap;
hogy minden meg vessen, álnoknak nevezzen.
Lesz &c.
7.
De én téged, (nem mint véled)
tsak kapumból nézlek, katzagva nevetlek.
De én &c.
8.
Útolsó vers, otthon ülhetz;
míg én hozzád mégyek, ajtódon belépek.
utolsó vers &c.

A másik Amade – László édesapja, a szintén verselgető Antal – *Mint a páva jártam* kezdetű versénél nótajelzésként, „Ad Notam: Siralmas Hattyu Neander etc.” idézte a Sztankovitsnál külön lapon lejegyzett vers kezdősorát.³³ A XVII. század végén keletkezett – legalábbis legkorábban akkor lejegyzett – vers válto-

33 GÁLOS Rezső, *Amade Antal költeményei*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1937 (Régi Magyar Könyvtár, 40), 81.

zatai közül a gyűjteményben lévő nyolc versszakos változat mindegyik szakaszát csak a *Vásárhelyi-daloskönyv* szövege őrzi.³⁴

Más Uj-Ének

Első vers

Siralmas hattyú Léander partyán
Egyedül szegény jajgat sétálván
Vagy éjtszak felé szemét fordítván

Második vers.

Niceus kinnyát írják Poéták
Pokolban szivét kétt sasok rágják
Mind éjjel s' nappal tépik s' szaggattyák
Hogy ha el fogy is mind újonnan fogják.

Harmadik vers

Jaj! nem tsudáлом hasonló sorsom
Niceus kinnyát szivemben látom
Soha sem szűnik: csak újjúl kinom
Nagyobbul mindég fekete gyászom.

Negyedik vers.

Mert az Én szívem gonosz kétt Sastúl
Mind éjjel s' nappal kinzatik attúl
Nints ki mentené szivemet bútúl,
Az az ki volna, kinzatik attúl.

5.

Zokogás miatt szemem ásztatom
Mert szeretőmnek szavát nem hallom:
Kinn a Szüzekis bánkódnak látom.

34 *Vásárhelyi-daloskönyv*, 94b–98a; RMKT XVII/3, 136–138.

6.

Adjon az Isten minden jót annak,
Ki nyavalyáját szánnya rabjának:
essék meg szive az én Joskámnak,
Szánnyon meg engem, 's tartson magának.

7.

Illy búval éltem, soha sem hittem,
kit tsak éretted szenved bús szivem:
Nem vagyok másé, Tied édesem;
végy bé kedvedbe, 's szánnyál meg engem.

8.

Mert ritka madár fekete Hattyú,
Igaz szerető mert nints e világonn,
mostan olyan hív, ki egyhez volna
álhatatos hív...

vége.

Egy másik lapon – a szerző megjelölése nélkül – Faludi Ferenc versét olvashatjuk.³⁵ A másolat szinte teljesen pontos, csupán egy stilisztikai (*arrúl / arról*) és egy szó eltérés (a 4. versszak éléről hiányzó „Mert”) van a két szöveg között. Faludi e költeményének lejegyzése jó adalékul szolgálhat a költő verseinek recepciójához.³⁶

Nem mind Vigaság a Vigaság

Azon senki ne építsen,
hogy engem lát vigadni:
mert örömet, ahol nintsen,
néha lehet mutatni.

Hogy ha ollykor talál érni
örömnnek holmi gőze:
másnak okát nem kell kérni,
mert ahoz semmi köze.

35 FALUDI Ferenc, *Fortuna szekeren okossan ülj*, vál., bev. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1985, 69.

36 VOGEL Zsuzsa, *Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratok énekeskönyvekben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., reciti, 2012, 103–140.

Vidám legyek, vagy kedvetlen,
senki arról nem tehet:
Indulatom szemlélhetlen,
nap világra nem kelhet.

Örömömnek vig ösztönét
valamint-hogy titkolom:
úgy bánatom eredetét
másoknak nem panaßlom

Ebben, 's abban volt már réßem
míg a szerentse hagyta:
Bút, 's örömet érzett szivem,
tudja, aki próbálta.

De már Lelkem eztet aztot
okosan viselheti:
aki mihez hozzá szokott,
aztot könnyen túrheti.

Az asszonycsúfolók kimeríthetetlen tárházának egy sajátos típusa is feljegyzésre került a Sztankovits-hagyatékban. A *Rossz feleség* ekkoriban még igen ritka bal-ladatípusához³⁷ tartozó szöveg a szüzsé erősen profanizált férfiváltozatát adja.³⁸

- Fiu. Jere haza édes Apám:
mert meg őszül érted Anyám
- Atya. Várj Fiam egy pitzint
hadj hörpentsek egy kitsint:
mindjárt menek már.
- Fiu. Már eleget hörpentettél;
elég krajtzárt el-költöttél!
- Atya. Hadján Fiam ne-beszélly,
mond Anyádnak (fuss, indúlly)
mindjárt menek már.
- Fiu. Nálad nélkül el nem menek,
mert Anyámra új bút kenek:

37 RMKT XVIII/4, 34. sz., irodalmához *uo.*, 404–405.

38 A típusról bővebben: VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, Bp., Zeneműkiadó, 1976, II, 436–443.

Atya. Ha meg-kened, meg-gyógyúl;
míg haza mék, meg nem fúl:
mindjárt menek már.
Fiu. Régen készülsz, még sem indúlsz:
annyit iszol, hogy megis fúlsz!
Atya. Így bötsúllöd az Atyád?
Kurva légyen az Anyád!
mondom: menek már!

A párbeszédés verset egy kevésbé ismert szöveg követi. Stoll bibliográfiája szerint a gyűjtemény e verse csak az 1771-es *Szép énekek* című gyűjteményben, majd néhány 1800 előtti kéziratban szerepel, főként a Felvidéken és Nyugat-Magyarországon,³⁹ de egy 1790-es ponyvakiadásáról is tudunk.

Más.

1.
Nem kívánok mást, tsak halálotat,
mert nem türhetem tovább kinomat:
Egek mit gondolok? tudom jól láttjátok
hogy mennyi bánatok szállnak, 's nem
szánnyátok sorsomat!
Szerentsétlen órában lettem!
gonosz Tsillag alatt születtem!
nyilván tapasztalom, mert tsunyán fájdalom,
szörnyű aggodalom, 's keserves
siralom életem!

2.
Árván, 's gyámoltalanúl kell élnem
Fájdalmimmal kell aztat szemlélnem
kit sokszor kerültem: mert mindenkor féltem,
ha azt meg szeretem, jaj lesz én életem!
Istenem!
Jól tudom, te büntetsz most engem:
hogy olyan bírja én bús szivem;
aki nem számomra, nem vigasságomra,
[...] bánatimra, és nagy fájdalmimra
születik!

39 *A magyar kéziratós énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*, összeáll. STOLL Béla, 2., bőv., jav. kiad., Bp., Balassi, 2002, 1079. és 1098. sz.

3.

Siralommal eszem ételemet
ha eszemben forgatom ügyemet!
miként kell szenvednem, miként keseregnem
hiába epednem; ah! nem kívánom nem nem:
életemet!

Tantalussal hasonlót érzem,
mert én is a szép almát nézem:
de el nem érhetem, nem is remélhetem;
kit szívből szerettem, attól gyűlöltetem,
úgy hiszem!

4.

Ah nyomorúlt szívem tsak szenvedj már
kívánt örömdet jaj! neis várd!
vége leß mindennek, vége életednek;
minden gyötrelmednek, 's keserúségednek.

Tsak az kár:

Hogy olyan lében te gyilkosod,
ki bizvást lehetne orvosod:

De bizzál I[ste]nben,

Meg koronáz menyben:

Légy olly reménségben

mivel sok inségben

volt sorsod

vége

A világi énekek mellett a Sztankovits-hagyatékban megőrződött egy XVII. századi, ismert szerzőjű költemény is: Beniczky Péter *Az elhagyott állapotban maga vigasztalása* című verse, amely 1670-ben jelent meg nyomtatásban.⁴⁰ A szinte szó szerinti másolat arra utal, hogy Beniczky versét a kötetből másolták.⁴¹ A csonka kézirat csak hat versszakot tartalmaz, a lap alján a *Ne őrszócskával* jelezve a folytatást: „Ne essél kétségben...” Beniczky verse az előző két vers lejegyzésének hátoldalára került, s az oldalt utólag áthúzták, talán arra utalva, hogy az nem illik a „gyűjteménybe”.

40 *Magyar Rithmusok*, Kolozsvár, 1670, 36–40.

41 *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, kiad. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 101–103.

Az el hagyott állapotban maga vigasztalása.

Mit háborgatsz Lelkem,
's mit támadsz ellenem,
's rontod szívem kétséggel?
Nem rövidült keze,
 Teremtőd ereje
 Jön majdan segítséggel.
Bé tölti szükséged,
 's rontya ellenséged,
 megisméred ezennel.
Túrd tsak tsendességgel,
 's fogadjad örömmel
 bús Lelkem bánatidat.
Mert nem történetből,
 hanem érdemedből
 érezed most fájdalmidat.
Mint arany a tűzben,
 tisztúly büntetésben
 hogyan vehesd jutalmidat.
Zúgolódó ne légy,
 keményb ostort ne végy,
 mert uraddal van dolgod.
Ki nézi Sziveket,
 visgállya veséket:
 's így adatik tsak zsoldod.
Amint találtatik,
 Fontban úgy nézetik
 te aláztatosságod.
Sőt áldjad óránként,
 hogyan gyarlóságodként
 próba alá is vetett.
Hogy tüzes menykövel,
 's pokolbéli tűzzel,
 haragjában nem vesztett.
Mert kitsiny hivséggel,
 's kisebb szeretettel
 illetted Teremtődöt.
Mennyit hívott sokszor
 Látván vagy hamu, 's por
 mutatván kegyességit.

Akaratos élted,
 's kényen járó lépted
 nem ösmérvén kegyelmit.
Pokolbéli hályog
 's ördögi rút tályog
 rontván szíved félelmit.
Noha rút irigység,
 és utált kényesség
 rajtad el hatalmazott.
Jóra való restség,
 's gonoszra fesletség
 akarattyára hajlott.
Tétovázó kétség,
 Szentelen gyűlölség
 Értelmedben vakított

A *Nem lesz mindenkor így* kezdősorú versre Stoll Béla bibliográfiája hat példát hoz. Ma már tudjuk, hogy a korszak egyik legszelebb körben ismert morali-záló éneke volt, amely elsősorban mégis a katolikus vidékeken, így a nyugat-du-nántúli forrásokban vált népszerűvé.⁴²

1.

Nem lesz mindenkor így
Szívedben bus ne légy
Ha a' Szerentse nem kedvez
Veled együt meg nem egyez
Ne fély tsak ennek hidgy
Nem lesz mindenkor így

2.

Nem lesz &
Ámbár most boldog légy
De szerentse tenger habja
Szíved nyugodni nem hadgya
Hogy ezektől ment légy
Nem lesz &c

42 Kritikai kiadása: RMKT XVIII/15, 1. sz.

3.

Nem lesz &c

Minden szívnek ne higgy

Mert ki néked azt fogadgya

Hogy titkodra leszen gongya

Tsalárd az ilyen [...]

Nem lesz &c

4.

Nem lesz &c

Ha [...]

Fel derül víg napod fénye

Meg jó ohajtot reménye

Tsak alhatatossan légy

Nem lesz &c

5.

Nem lesz &c

tsak ebből példát végy

Setét [...] után fényesség

Szél vész után lesz tsendesség

ámbár meg vetett légy

Nem lesz &c